

“Продовольчі труднощі” й доля врожаю 1932 р.

Голод навідався на Дніпропетровщину та на Запоріжчину вже взимку 1931–1932 р., ставши жахливою прелюдією страхотливого Голодомору 1932–1933 рр. В офіційних документах події зими 1931–1932 рр. цинічно проходили як “*продовольчі труднощі*”. Справжньою причиною голодування тоді українського села були надмірні хлібозаготівлі з урожаю 1931 р.

17 липня 1931 р. у Дніпропетровську відбулася міжрайонна нарада з питань хлібозаготівель за участю секретаря ЦК КП(б)У В. Строганова і керівників Дніпропетровського, Криворізького, Мелітопольського, Запорізького округів, на яких було підтримано встановлений для регіону згори хлібозаготівельний план на 1931 р. у розмірі 111 млн. пудів і вирішено виконати його не пізніше середини листопада. При цьому ряд районів вийшли з пропозицією щодо збільшення планів – висунули так звані зустрічні. Так, керівництво Магдалинівського і Апостолівського районів зобов’язалося додатково дати державі по 5 тис. т зерна, Генічеський – 3–4 тис., Сталіндорфський – 1 тис. тон.

Проте у стенографічному протоколі наради зафіксовано не лише переможні реляції та загальний “одобрямс”. Дехто з присутніх відкрито не погодився зі встановленими планами (П’ятихатський район), а представники 12–13 районів взагалі не подали записок про згоду чи незгоду з ними. Кінець кінцем “бунтівників” вирішили залишити після наради “*розібратися з ними поодиноці*”.

Загалом у 1931 р. Дніпропетровщина та Запоріжчина отримали хлібозаготівельне завдання, яке фізично виконати було неможливо. Труднощі на цьому шляху почалися відразу після доведення планів на місця. Так, на 15 серпня 1931 р. Солонянський район виконав річний план лише на 15%, що змушувало його керівників, зокрема, голову райвиконкому Зайцева, завідувача оргвідділу райпарткому Мельника та члена бюро Волкова неодноразово відвідувати Дніпропетровськ, вимагаючи зменшення плану.

Зрив виконання хлібозаготівельних планів обласні можновладці намагалися пояснити наявністю кількох негативних факторів. Перший з-поміж них – спротив “куркулів” (так з 1931 р. почали називати, по суті, всіх селян, навіть членів колгоспів, які чинили щонайменший, найчастіше пасивний опір колективізації, а також протидія з боку колгоспного, радянського та партійного керівництва, яке “опортуністично” ставилося до виконання хлібозаготівельних планів. В обласній газеті “Зоря”, котра відстежувала перебіг хлібозаготівель на Дніпропетровщині та на Запоріжчині, постійно наводилися факти “злісного і прихованого саботування” заготівлі хліба для держави як одноосібниками, так і колгоспниками.

Іншою причиною незадовільного виконання хлібозаготівель вважали масове приховування хліба селянами. Тому вже під час кампанії 1931/1932 р. влада почала практикувати тотальне вилучення продовольства. До речі, розміри вилучень свідчили про те, що це були не лишки, а харчовий мінімум для власного споживання. Та ж газета “Зоря” 4 січня 1932 р. повідомляла, що у Волоській сільраді хлібна комісія викрила у одноосібника Сергія Волошина аж 2 лантухи пшениці (!), які він переховував у скрині. Власне, експропріації продовольства у селян слід розглядати як одну з основних причин т.зв. “продовольчих труднощів”, а точніше, голоду, який вперше відчула Дніпропетровщина та Запоріжчина тогорічної зими–весни.

Щоб забезпечити виконання хлібозаготівельних планів, центральне керівництво вдалося до випробуваного знаряддя впливу – репресій. У таємній директиві ЦК КП(б)У від 20 жовтня 1931 р. вимагалось посилити каральні заходи щодо тих, хто за переховував хліб, проводити “чистки” колгоспів від ворожих елементів, виключати з партії комуністів, які *“поширюють чутки про нереальність планів, а також заявляють про необхідність забезпечити селян хлібом”*. Стосовно ж колгоспів, у яких *“допустили велике розбазарювання хліба”*, передбачалося застосовувати такий захід, як заборона оплати трудоднів. Це цинічно обгрунтовували тим, що, мовляв, *“колгоспники вже і так хліб отримали”*, тобто вкрали.

Згодом іншою секретною постановою ЦК КП(б)У від 8 грудня 1931 р. влада пішла ще далі, заборонивши оплату праці в усіх колгоспах, які не виконали хлібозаготівельні плани. Натомість, як свідчать численні документи, навіть коли з селянами проводили розрахунки, суми отриманого були мізерними. У П'ятихатському районі, приміром, вартість трудодня становила від 9 до 21 коп., Синельниківському районі – 25–30 коп. Така “винагорода” була прямою дорогою до голоду.

Крім заборони оплати трудоднів, згадана груднева постанова ЦК рекомендувала застосовувати щодо колгоспів, які *“злісно саботують хлібозаготівлі”*, такий надзвичайний захід, як розпуск. При цьому з колгоспників мали стягувати всі платежі, як і з селян-індивідуальників. На виконання цих “рекомендацій” бюро Дніпропетровського міськпарткому на початку 1932 р. прийняло рішення про розпуск артільей ім. Петровського Старогрінської сільради та ім. Задонського Суганівської сільради.

Однак, незважаючи на вжиті заходи, завершити заготівельну кампанію на Дніпропетровщині та на Запоріжчині у встановлений строк не вдалося. До 20 листопада 1931 р. річні плани хлібозаготівель виконало лише 10 районів (Чубарівський, Синельниківський, Васильківський, Великоток-

мацький, Запорізький, Коларівський, Мелітопольський, Томаківський, Сталіндорфський, Акимівський). На 1 грудня 1931 р. до них приєдналися ще два – Терпінянський і Ново-златопільський. Передовикам же як “винагороду” встановили нові – зустрічні плани. Васильківський район, зокрема, мусив додатково заготовити 3 тис. тон збіжжя, Павлоградський – 2,5 тис. тон, Великотокмацький – 1,5 тис. тон. Показово, що для передових районів це було вже друге підвищення плану хлібозаготівлі, перше відбулося ще восени 1931 р.

У наслідку хлібозаготівлі вийшли за межі календарного року й затягнулися аж до початку весни, викликавши додаткове невдоволення селян. Останні ніяк не могли збагнути, де взимку, після численних експропріацій, вони знайдуть хліб. Середнячка-одноосібниця Бойко з Підгороднянської сільради з цього приводу заявила таке: *“Викликали мене до сільради, щоб я вивезла пшеницю, нібито я її сіяла вдруге. Та звідки її взимку візьмеш – просто знущення над людьми. Кожного дня тебе тягнуть до штабу, потім до сільради, де тримають декілька годин. Ось так волі дочекались!”*

Нарешті 18 березня 1932 р. ЦК КП(б)У та Раднарком УСРР ухвалили постанову про завершення хлібозаготівель у колгоспному секторі, *“незалежно від рівня виконання окремими колгоспами та районами плану”*. Але це, за великим рахунком, вже не вирішувало проблеми, адже на Дніпропетровщині почався справжній голод, який охопив більшість сільських районів. У деяких з них, зокрема, у Новопраському, Долинському, Межівському, Лихівському та Каранському смертність стала масовою. Показово, що про продовольчі труднощі голова ВУЦВК Г. Петровський повідомляв ЦК КП(б)У ще наприкінці лютого 1932 р. Проте партійні вожді залишалися непохитними. Взагалі в 1932 р. порівняно з попереднім роком загальний коефіцієнт смертності у розрахунку на 1000 осіб населення зріс на Дніпропетровщині з 13,9 % до 17,1 %, а в окремих містах (Дніпропет-

ровськ, Запоріжжя, Кам'янське) і сільських районах він перевищив 20 %.

Про складність ситуації на Дніпропетровщині та на Запоріжчині навесні 1932 р. свідчить красномовний факт, який наводить криворізький краєзнавець О. Мельник. З квітня 1932 р. на Криворіжжі почалася заготівля шкір собак і котів. Це був час, коли голодні селяни почали їх їсти. План розподілявся між сільрадами, а його виконання покладалося на місцевих мисливців. Очевидно ця акція була проведена навмисно, щоб під час запланованого Москвою голоду селяни не мали змоги вживати в їжу навіть котів і собак. Адже ні до, ні після Голодомору подібних хутрозаготівель влада більше не проводила.

Цілком закономірною реакцією селян на нестачу продовольства на Дніпропетровщині та на Запоріжчині стали жіночі волинки. Не маючи змоги дивитися на виснажених, знесилених дітей, колгоспниці приходили до сільрад та правлінь артіль і вимагали хліба. Ось як описується одна з таких волинок в інформаційному листі Павлоградського райкому партії: *“Село Кочережки. В артіль ім. Косіора з'явилась група жінок, осіб 30..., вимагаючи хліба та молока з такими заявами: “Раз ви забрали у нас хліб і корів, то не дайте нам померти з голоду. Ми босі, голі, голодні... Ми ж ціле літо працювали, як прокляті, у нас від поту гнили сорочки – заробляли собі трудодні, а тепер сидимо і пухнемо з голоду”*. В цілому на Дніпропетровщині та на Запоріжчині волинки тривали з грудня 1931 по травень 1932 р., охопивши багато сіл Павлоградського, Запорізького, Божедарівського, Близнюківського, Межівського, Новотроїцького, Олександрійського, Великобілозерського, Синельниківського, Долинського, Великотокмацького, Василівського та інших районів.

Голод набрав таких масштабів, що його справжні організатори – вище керівництво СРСР та його представники в Україні – вирішили про око дати задній хід. У першій половині 1932 р. потерпілим районам області, як і деяким іншим

регіонам України, було виділено насіннєву позику, а також продовольчу й грошову допомогу (100 тис. карбованців, 200 т проса, 11 тис. 400 банок консервів, по 9,1 т крупи та кондитерських виробів). Звичайно, це не могло повністю розв'язати ситуацію, що склалася, але поступово у міру визрівання нового врожаю, голод почав відступати.

Після голодної зими та весни проведення посівної кампанії 1932 р. розтяглося в часі, оскільки фізично слабкі селяни не могли ефективно працювати в полі. Не вистачало робочих рук і через *“неорганізоване відхідництво”*: хлібозаготівлі і голод 1932 р. призвели до масових виїздів із сіл колгоспників та одноосібників. Лише Олександрійський район у грудні 1931 р. покинуло близько тисячі селян, у січні 1932 р. – ще 1377 осіб. Особливо від такого відхідництва потерпали райони так званої промислової смуги, внаслідок чого колгоспи залишалися практично без кваліфікованої робочої сили, зокрема трактористів. У колгоспі ім. Затонського того ж Олександрійського району навесні 1932 р. *“нікого було ставити до коней і свиней”*. А в Долинському районі у квітні 1932 р. з'явилися колгоспні бригади, до яких входили виключно жінки.

Стихійне відхідництво зайвий раз підтверджувало обґрунтованість тенденції, яка утвердилася в колективізованому селі: селяни відмовлялися працювати в колгоспах задарма. *“Потрібно кидати займатися сільським господарством, тому що і в колгоспника, і в одноосібника хліба не вистачає навіть для прожиткового мінімуму”*, – наголошувала селянка із с. Борисівки Нікопольського району (січень 1932 р.).

Ще однією проблемою була нестача тяглової сили. Річ у тім, що взимку–навесні 1931–1932 рр. в колгоспах області відбувся масовий падіж коней, спричинений в основному відсутністю фуражу. За повідомленнями з Долинського району, село Казанка у травні 1932 р. було *“усіяне трупами коней. У колгоспі ім. Леніна із 130 коней залишилося 28. Коней годують*

однією соломою...". У Криворізькому районі порівняно з 1931 р. поголів'я коней зменшилося на 3606, а з тих, що вцілили, половина була фактично непридатною для роботи.

За таких умов на 16 травня 1932 р. у Дніпропетровській області виконання плану сівби ранніх зернових становило лише 80,8 %, а пізніх ще менше – 31,7%. Всього план сівби ярових культур по області був виконаний лише на 52,3 %. У деяких регіонах посівна кампанія суттєво затримувалася. Так, Павлоградський район план сівби пізніх культур виконав лише на 10 %, Нікопольський – на 8 %, а Старокаранський взагалі – на 1 %. Зрештою того року строки сівби були значно продовжені, а остаточно її завершили лише в середині червня, що, звісно, не могло не позначитися на майбутньому врожаї.

Жнива в області почалися 1–5 липня 1932 р., в південних районах – 25–27 червня. Від самого початку виникли численні труднощі. Хоча керівники області й прагнули домогтися максимального збору врожаю з метою виконати хлібозаготівельні плани, проте в багатьох господарствах панувало безладдя, через що, наприклад, в артілі "Комінтерн" Царичанського району частину ячменю скошили зеленим, тобто передчасно. До того ж, як і під час сівби, гостро відчувався дефіцит робочих рук. Селяни, маючи досвід голодної зими, вимагали організації громадського харчування, дитячих ясел та виплати авансів на трудодні з нового врожаю, сподіваючись у такий спосіб забезпечити свої родини продовольством.

У відповідь на ці вимоги правління деяких колгоспів почали авансувати колгоспників не за принципом трудоднів, а за кількістю їдців. Створювалися "таємні фонди" для допомоги особам, котрі не мали трудоднів. Подібні дії закономірно викликали невдоволення обласних чиновників, які намагалися виявити всі резерви хліба для постачання в "засіки батьківщини". Так, у матеріалах про підсумки чистки у Васильківському, Солонянському, Великолепетиському районах повідомлялося, що під час

літніх робіт колгоспникам видавали зерна аж *“по 1 кг і більше. В одному з сіл: по 2 кг печеного хліба – доки самі колгоспники не прийшли і не попросили, щоб їм перестали видавати так багато хліба”*. Залишимо на совісті автора даного повідомлення останню ремарку, оскільки в будь-якому разі вже під час хлібозаготівельної кампанії у селян вилучили практично всі видані аванси.

Через небажання влади організовувати громадське харчування й авансувати колгоспників у деяких селах почалися протести, як це сталося у с. Кринички Кам'янської міськради, коли 4 липня 1932 р. до сільради прийшов натовп жінок з колгоспу *“Червоний яр”* з вимогою дати їсти. Колгоспники відмовлялися виходити в поле, вимагали розпуску колгоспів, повернення худоби, землі. Подекуди селяни навіть самовільно забирали корів. Якимівський райпартком, приміром, інформував, що вже 15 травня 1932 р. селяни повернули собі в такий спосіб до третини корів.

Спровокована самою ж владою нестача робочої сили на селі змушувала районних управлінців вдаватися до надзвичайних заходів. Так, на Криворіжжі мобілізували робітників, які працювали на руднях, а також червоноармійців 41-ї Криворізької дивізії. Останні на 1 серпня 1932 р. скошили, зв'язали у снопи і склали в копиці хліб на площі 7 тис. га.

Взагалі ж темпи збору врожаю на Дніпропетровщині та на Запоріжчині були вельми повільними, на що зверталася увага в рішенні бюро обкому КП(б)У від 12 серпня 1932 р. У документі зазначалося, що подібний стан справ призводить до значних втрат врожаю, особливо у південних районах, де *“стоїть дозрілий і навіть перезрілий хліб і обсипається”*.

Тим часом самих колгоспників мало турбувала доля врожаю, бо він їм не належав. До розподілу його вони не мали жодного відношення. Таке ставлення до жнив раніше і в страшному сні не могло наснитися українським селянам, для яких хліб завжди був святим. Газета *“Правда”* наводила численні факти:

До Ново-Миколаївської артільї

"Шлях до комуні" Токар Івана

10/III - 33 року

Заява

Прохано правління артільї дати на нашу сім'ю яких-небудь продуктів хоч березки зв'язку якого на кадуки крипи, бо ми вже понурили голоду. Прохано підтримати цих небудь в надшкрасній роботі а ми нікуди не одишесей. Люди же давали що вони менше їли а ми скільки робили і зараз у нас нема нічого їсти, а в нас нема нічого їсти.

Заява І. Токар до правління артільї "Шлях до комуні" Ново-Миколаївської сільради Солонянського району з проханням дати на родину "яких-небудь продуктів, хоча б березки" у зв'язку з голодом. 10.03.1933 р.

"22 червня 1932 р., ... Питаннями якості збирання врожаю багато колгоспів Дніпропетровщини належним чином не займаються. Скошений хліб у снопи не в'яжуть, копи кладуть як попало, вітер їх розкидає, ... колосся не згрібають ні кінними грабками, ні граблями. По скошеному хлібу їздять підводами і тракторами, витолочуючи зерно".

"14 серпня. Хліба, пов'язаного у снопи, мало. Більшість лежить у полі у валках. Вітер ... разносить їх по полю. В низці районів зернові мокнуть і проростають. Заскиртовано в області 20 відсотків від скошеного. Складають сирий, не просушений хліб. Зерно пріє, горить, псується".

Причина безгосподарності була очевидною – загальна криза колгоспного ладу. Як слушно відзначає С. Кульчицький, "колгоспників можна було вигнати на жнива. Але примусити їх

виконувати технологічні операції, розписані в компартійно-урядових постановках та інструкціях, було справою непосильною навіть для дуже сильного бюрократичного апарату”.

Хоча врожай з горем пополам і зібрали, проте з обмолотом колгоспи Дніпропетровщини та Запоріжчини не поспішали, розуміючи, що після цього хліб буде відразу вилучений на виконання заготівельних планів. Голова колгоспу Колода та рахівник Бахмет з Солонянського району, зокрема, заявили: *“Чим довше будемо затягувати обмолот, тим довше будемо їсти хліб”*. Як повідомляла в одному з номерів газета “Зоря”, *“багато колгоспів обмолочений хліб засипають на склади, видають аванси колгоспникам, витрачають на громадське харчування, але на зсипункти не везуть”*.

Що ж до розмірів врожаю 1932 р., то більшість селян, які пережили голодне лихоліття на Дніпропетровщині та на Запоріжчині, заперечують, що рік був неврожайним. Ось лише кілька свідчень очевидців.

- Варвара Наумівна Бабенко (с. Карайкове Солонянського району): *“Врожай зібрали гарний”*;
- Віра Вікторівна Пающик (с. Висвятка Межівського району): *“У 1932–1933 рр. урожай був непоганий, незважаючи на посуху”*;
- Варвара Степанівна Мудревська (с. Орловське Юр’ївського району): *“Тоді врожай в городах був. Все було: картопля, буряк, кукурудза, гарбузи”*;
- Ольга Яківна Васик (ст. Божедарівка): *“Врожай тоді був добрий”*.

На відсутність природних факторів трагедії 1932–1933 рр. вказує і виступ на одній з обласних нарад того часу першого секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У В. Чернявського, який стверджував: *“Ми маємо урожай такий, як і в минулому році. Окремі райони мають навіть більший ... наприклад, колишній Криворізький округ”*.